

Ninette Opolski en haar familie

Gerda Mulder

Ninette Opolski en haar familie

Oorlogsjaren in Apeldoorn

Het Wereldvenster

© 2022 Gerda Mulder en Het Wereldvenster (Skanderbeg Books), Utrecht

Vormgeving omslag en binnenwerk: Sz+, Ron Olij, Utrecht

Omslagfoto: Ninette Opolski (Foto Starke, Apeldoorn 1946)

Kaart Apeldoorn: Y.T. Bouma, Leusden

ISBN 978 90 76905 52 5 (paperback)

ISBN 978 90 76905 55 6 (hardcover)

NUR 320, 689

www.wereldvenster.nl

Voor mijn moeder, Willemina Johanna Boonstra
Arnhem 1923 - Apeldoorn 2016

Inhoud

Een brief in een archief 9

DEEL I VOOR DE OORLOG

- 1 Leonie. Een aristocratische juriste 13
- 2 Curt. Een Duitse theeplanter 21
- 3 Curt en Leonie. Gelukkige jaren op plantage Wanasoeka 29
- 4 Curt. Het tarwe experiment 41
- 5 Ninette. Gezinsleven op de plantage 49
- 6 De Opolski's. Winter in Zwitserland 57
- 7 Leonie en Curt. Afscheid van Nederlands-Indië 63
- 8 Leonie. Cultureel Den Haag 69
- 9 Leonie. Rustig Apeldoorn 77

DEEL II TIJDENS DE OORLOG

- 10 Curt jr. Een jongensdroom: jachtvlieger 87
- 11 Leonie. Voorbijgaande schepen 93
- 12 Ninette. Een Duits meisje in bezet Nederland 101
- 13 Leonie. Onderduikers en vrienden 107
- 14 Het Apeldoorns verzet 1940-1944 117
- 15 Ninette. Koerierster van het gewapend verzet 125
- 16 Ninette. Een spoorwegaanslag en een wapendropping 131
- 17 Leonie en Ninette. Zwarte maandag, 2 oktober 1944 137
- 18 Leonie. De nachtelijke Duitse inval 143
- 19 Ninette en Leonie. Beekbergen en Vaassen 153
- 20 Het Apeldoornse verzet in 1944 en 1945 161
- 21 Curt Opolski sr. Commandant Maasflottielje in Hellevoetsluis 169

DEEL III NA DE OORLOG

- 22 Ninette en Leonie. De bevrijding 181
- 23 Leonie. Eenzaam in Nederland, gelukkig in Italië 193
- 24 Ninette. Gelukkig in Canada 201
- 25 Ninette. Terug naar Apeldoorn 211

Nawoord 221

BIJLAGEN

- 1 Index personen en plaatsnamen 226
- 2 Wie is wie in 'Ninette Opolski en haar familie' 232
- 3 Geschiedenis families s' Jacob en De Stuers 233
- 4 De familie s'Jacob in de Tweede Wereldoorlog 238
- 5 Bronnen 243
- 6 Fotoverantwoording 246
- 7 Plattegronden Apeldoorn en omgeving 247

Apeldoorn: ik ben er geboren en bracht er mijn jeugd door. Op mijn achtttiende verhuisde ik naar Utrecht en later naar Rotterdam. Ik kwam alleen nog in Apeldoorn om mijn moeder te bezoeken en voor exposities in Paleis Het Loo. Mijn moeder overleed. Paleis Het Loo sloot vanwege een renovatie. Al jaren was ik niet meer in Apeldoorn geweest. Tot ik een mail van mijn uitgever kreeg.

‘Jij kwam toch uit Apeldoorn? Zou je deze brief eens willen lezen?’

De uitgeverij bereidde een bijzondere levenschronologie voor. Een kloek boek van Joep Zonne over het kleurrijke leven van majoor Thomson,¹ beroepsmilitair, Tweede Kamerlid, markant defensiewoordvoerder, dol op vrouwen en buitenlandse dienstreizen. Hij werd in juni 1914 tijdens de eerste Nederlandse vredesmissie naar Albanië dodelijk getroffen door een kogel.

Thomson was lang bevriend met een collega officier, Steven Reitsma uit Utrecht, en om die reden was Reitsma's archief doorgenomen. Daaruit kwam een brief te voorschijn. Een aangrijpende brief, geschreven door Leonie s' Jacob uit Apeldoorn, over een tragische gebeurtenis in april 1940. De brief had ruim tachtig jaar onopgemerkt in zijn archief gelegen.

Het lukte om nazaten van de briefschrijfster op te sporen. Vanuit Toronto, Canada, meldde Paula Blacklock-Prociuk dat Leonie s' Jacob (1889-1967) haar grootmoeder was. Paula's moeder en Leonie's dochter, Ninette Prociuk-Opolski leefde nog, 96 jaar oud, lijdend aan Alzheimer. Ze verbleef in een verzorgingstehuis in Toronto.

Ninette had in 1992 haar herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog in Apeldoorn opgeschreven, twintig pagina's Engelse tekst met de veelzeggende titel: *No Girlhood for Me*. Paula stuurde het me.

Ik las Leonie's brief. Ik las Ninette's oorlogsherinneringen. En belandde midden in het familiedrama van een Duits/Nederlands gezin dat tot eind jaren twintig van de vorige eeuw gelukkig was op Java in Nederlands-Indië en via Zwitserland in Nederland en Duitsland terecht kwam. Het verhaal intrigeerde me, zowel door de avontuurlijke hoofdpersonen, de bijzondere familiesituatie als door de onbekende oorlogsverhalen over mijn eigen geboorteplaats Apeldoorn.

1 J.G. Zonne, *Lodewijk Thomson, De Mediamajoor*. Skanderbeg Books, Utrecht 2019.

Ja, dit kon een interessant schrijfproject worden; hier wilde ik veel meer van weten, al had ik geen idee wat ik tijdens de researchperiode zou vinden. Wel was het geweldig dat ik van Paula een stapel oude Indische fotoalbums van haar oma Leonie kreeg toegestuurd.

Toeval: de Oorlogsgraven Stichting besteedde tijdens de 4 mei herdenking van 2020 op de Erebegraafplaats van Loenen, 75 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, aandacht aan twee jonge inwoners van Apeldoorn, Curt Opolski en zijn vriend Govert Steen. Ze werden allebei jachtvlieger, de een in de Duitse, de ander in de Nederlandse/Engelse luchtmacht. De middelbare school in Apeldoorn, waar ze beiden leerling waren geweest, had het verhaal van hun vriendschap verwerkt in een theaterstuk van scholieren dat op de regionale tv zou worden uitgezonden. De Stichting kwam er ook achter dat Curts zus Ninette, tijdens de oorlog koerierster van het verzet, nog in leven was. Vlak voor de uitzending overleed zij aan corona, op 22 april 2020. Omroep Gelderland besteedde aandacht aan haar overlijden, via artikelen en foto's.

Gerda Mulder

DEEL I

Voor de oorlog

Paardenkoets met promovendus Leonie s' Jacob en haar paranimfen, Leiden, juni 1913

Promotie van Leonie s'Jacob (midden), links en rechts haar paranimfen, Leiden, juni 1913

1

Leonie. Een aristocratische juriste

Oost-Java, Nederlands-Indië, zomer 1889. In een koloniale villa in de rustige Europese buitenwijk van Soerabaja schonk jonkvrouwe Françoise de Stuers het leven aan haar derde dochter, Leonie Laurence s' Jacob. De baby kwam terecht in een traditioneel en aristocratisch gezin. Leonie's moeder Françoise kwam uit een roemrucht militair geslacht met een lange geschiedenis in Nederlands-Indië, met een stamboom vol sabelgekleetter.

Leonie's vader, Hendrik s' Jacob, was in Soerabaja geboren als oudste zoon van het tien kinderen tellende gezin van een suikerondernemer. Hendrik studeerde volgens de familietraditie rechten in Leiden en keerde terug naar Java. Dank zij de goede relaties van zijn vader en ooms die 'in de suiker' werkten, vond hij snel een goede baan. Oost-Java was in die tijd het centrum van de suikerindustrie; in de suikersteden Soerabaja en Pasoeroean woonden vele welvarende Nederlandse en Engelse suikerbaronnen.

Toen Hendrik een goede baan had gevonden, ging hij op zoek naar een geschikte bruid. De leden van de kleine traditionele Nederlandse elite in Indië trouwden onder elkaar, precies zoals ze dat in Nederland gewend waren, al was de keuze op Java beperkter en het aantal huwbare dochters kleiner. Op een van de vele bals, diners, recepties en ontvangsten waar men elkaar voortdurend tegenkwam, ontmoette Hendrik Françoise de Stuers.

Zij was de ideale candidate: op een huwbare leeftijd en van goede komaf. Hendrik en Françoise traden in 1884 in Soerabaja in het huwelijk en nog voor de eeuwwisseling hadden ze een compleet gezin met vier dochters: Nancy, Marie, Leonie en Henriëtte.

De vier zussen brachten hun Indische kindertijd in Soerabaja door in een koloniaal milieu en leefden in grote weelde. De meisjes hadden een eigen Indische baboe en toen ze groter werden, kregen ze Europese kindermeisjes en gouvernantes. In het grote huis met de vele kamers en bijgebouwen, een Indische voorgalerij en de royale tuin met palmen waren voor alle werkzaamheden binnen en buiten tientallen bedienden aanwezig. Overdag zagen de kinderen hun moeder zelden. Françoise

had als echtgenote van een suikerfabrikant, notabele en als lid van twee aanzienlijke families in Soerabaja immers haar handen vol aan de vele sociale en culturele verplichtingen.

Hendriks carrière in de suiker verliep voorspoedig.

Cultuurstelsel

De Nederlandse overheid had de Oost-Javaanse suikerrietplantages en suikerraffinaderijen vanaf 1830 jarenlang zelf beheerd, na de introductie van het cultuurstelsel. De overheid als monopolist dwong kleine boeren winstgevendende handelsgewassen als suiker, koffie en tabak op een deel van hun grond te verbouwen, tegen een minimaal plantersloon. Dat leverde de Nederlandse staat veel geld op maar veroorzaakte grote uitbuiting van de lokale bevolking door ambtenaren en lokale vorsten die een percentage van de winst kregen. Er kwam kritiek op dit cultuurstelsel. Bestuursambtenaar Eduard Douwe Dekker (Multatuli) verwoordde die in zijn beroemde boek *Max Havelaar of de De koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* uit 1860. Het cultuurstelsel werd in 1870 helemaal afgeschaft. De Nederlandse staat trok zich daarna terug uit de suiker-, koffie- en tabakscultuur. Particuliere ondernemingen vestigden zich vervolgens in Nederlands-Indië om al die plantages en fabrieken te exploiteren en dat gaf ondernemers nieuwe zakelijke mogelijkheden.

Hendrik s' Jacob profiteerde optimaal van deze nieuwe zakelijke mogelijkheden. Hij werkte vanaf 1893 voor een belangrijke Nederlandse handelsmaatschappij in suiker en tabak, 'Reynst & Vinju', die zaken deed met de Rotterdamse koopman en reder Antony van Hoboken. Drie jaar later werd hij voorzitter van het zeer invloedrijke Indische 'Syndicaat van Suikerfabrikanten'.

Zijn echtgenote Françoise nam de culturele vorming van hun vier dochters op zich. Ze kwam uit het geslacht De Stuers, dat naast hoge militairen ook opmerkelijk veel kunsthistorici, kunstverzamelaars en museumdirecteuren voortbracht. De dochters s' Jacob maakten via hun cultuur minnende moeder al heel jong grondig kennis met klassieke muziek en de wereldliteratuur en ontwikkelden een goede smaak voor beeldende kunst.

Françoise had een iets jonger en kunstzinnig nichtje, Hermine de Stuers, die woonde op suikerplantage Ngjempit bij Pasoeroean.

‘Al in Pasoeroean en later in Batavia stond zij bekend als iemand met veel elegantie en goede smaak. Zij had toen vooral een liefhebberij in de tuinkunst. Met haar boeketten en andere inzendingen won zij regelmatig prijzen op tentoonstellingen. In Batavia was zij in 1896 een van de officiële gastvrouwen bij de ontvangst van de koning en koningin van Siam (Thailand).¹

De romantische Hermine stimuleerde de vier meisjes s’ Jacob in het ontwikkelen van een goede smaak bij de keuze van sieraden, kleding en later meubilair en tuinaanleg.

Dank zij hun buitenlandse gouvernantes spraken de zussen s’ Jacob ook hun moderne talen. De overweldigende hoeveelheid culturele bagage die ze in hun Indische jeugd meekregen, had vooral grote invloed op de twee jongste zussen, Leonie en Henriëtte. Beiden maakten later in hun leven de keuze om zich full-time te wijden aan kunst en cultuur.

In 1903 – de oudste dochter Nancy was 18, de jongste dochter Henriette 5 jaar – verhuisde het gezin van Soerabaja naar de veel westelijker gelegen haven- en hoofdstad Batavia. De reden voor de verhuizing was dat Hendriks carrière in de suikerhandel meer dan voorspoedig verliep. Hij promoveerde tot vennoot van de vestiging Batavia van een grotere, gefuseerde handelsfirma.² Dat bracht een hogere status met zich mee en vertrekken naar de hoofdstad was een strategische keuze. Het was verstandig om in de kringen van de gouverneur-generaal te verkeren, de hoogste machthebber in Nederlands-Indië, die in de zestig kilometer buiten Batavia liggende stad Buitenzorg resideerde. Een s’ Jacob had zelfs al eens dat hoogste ambt bereikt.³

Hendrik s’ Jacob groeide in Batavia uit tot een machtig man, grosierde in commissariaten, zoals bij De Javaansche Bank en diverse levensverzekeringsmaatschappijen. Later kwamen daar nog de particuliere spoorweg- en trammaatschappijen op Java bij én het voorzitterschap van de net opgerichte Kamer van Koophandel in Batavia. Het gezin s’ Jacob betrok aan het Burgemeester Bisschopsplein, in het centrum van Batavia, een indrukwekkend neoklassiek patriciërshuis met zuilen.

De dochters s’ Jacob leidden daar het traditionele koloniale leven van alle rijke jonge meisjes in de kleine bevoorrechte Nederlandse gemeenschap. Middelbaar onderwijs aan het Koning Willem III gym-

1 De Lokomotief, 2-6-1896, geciteerd in Wessel Krul, Dirk Hannema. *Museumdirecteur*, 2015.

2 Reynst & Vinju/Anemaet & Co

3 Frederik s’ Jacob, een broer van Hendriks vader Willem s’ Jacob. Frederik was eerst adjudant van zijn oom, gouverneur-generaal Jan Jacob Rochussen, en werd aan het eind van zijn carrière zelf benoemd als gouverneur-generaal.

nasium in Batavia. Cultuur: piano- en schilderlessen, concerten, theater- en operavoorstellingen. Sportbeoefening, in aristocratische kringen zeer belangrijk, dus tennis- en paardrijlessen door particulier ingehuurde instructeurs.

De oudste dochter, Nancy haalde als eerste haar middelbare school-diploma en vertrok naar Nederland. Twee jaar later ging Marie dezelfde weg. Beiden gingen studeren aan de oudste universiteit van Nederland, in Leiden, waar ze de familietraditie volgden en dezelfde studie kozen als hun grootvaders, ooms en vader: rechten. Dat mannen in hun kringen studeerden was gewoon; vrouwelijke studenten waren zeldzamer, hoewel Aletta Jacobs, de eerste studente aan een Nederlandse universiteit, al dertig jaar eerder het pad voor hen had geëffend.

Nancy en Marie werden lid van de net opgerichte ‘Vereniging van Vrouwelijke Studenten’ in Leiden. Ze woonden bij familie, die de meisjes uit Nederlands-Indië soepel introduceerden in de juiste kringen, zodat ze werden uitgenodigd voor belangrijke sociale evenementen, handig met het oog op kennismaking met toekomstige huwelijkspartners. Toen Leonie achttien jaar werd, volgde ze het voorbeeld van haar zussen en ging ook rechten in Leiden studeren. Nog maar net in Nederland aangekomen, mocht ze in juli 1907 een nieuw stoomschip dopen dat de naam kreeg van de oom van haar vader, Frederik s’ Jacob.

‘Gisterenmiddag ongeveer vier uur liep van ’t Etablissement Feijenoord met goed gevolg te water het voor de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij in aanbouw zijnde stoomschip “s’ Jacob”, het eerste van een order van vier gelijke schepen, verleden jaar aan Feijenoord opgedragen. Een meer feestelijk karakter droeg deze tewaterlating, waar dit schip de te Rotterdam zo geëerde naam s’ Jacob draagt, genoemd is naar de vader van onze vorige burgemeester, de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Mejuffrouw Leonie s’ Jacob, daartoe uitgenodigd door de reders én bouwmeesters, doopte het schip op de gebruikelijke wijze. Het schip was ingericht voor het vervoer van een beperkt aantal eerste- en tweedeklasse passagiers en voor het vervoer van inlanders en Chinezen, voor wier comfort op de bekende wijze door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij is gezorgd.’⁴

Steeds snellere stoomschepen en een kortere Indië-route na de opening van het Suez-kanaal hadden tot gevolg dat de bootreis van Nederlands-Indië naar Nederland vice versa werd teruggebracht tot vier

4 Het *Vaderland*, 26-7-1907. Het schip deed dienst op de vaart naar Oost-Indië. Na de Japanse invasie in 1942 werd het in Australië onderdeel van de vloot van het Southwest Pacific Area (SWPA). De s’Jacob zonk op 8-3-1943 bij Nieuw-Guinea door een Japanse luchtaanval.

weken. Ook het comfort aan boord was enorm verbeterd vergeleken met de lange en primitieve reizen per zeilschip van vroeger: het werden luxe eersteklas reizen waar de elite zeer van genoot.

Verschillende s' Jacobs en De Stuers konden door die toegenomen mobiliteit na een periode in Nederlands-Indië terugkeren naar Nederland om daar nog een tweede carrière in bestuur of politiek op te bouwen en dan weer terug te gaan naar Java. Dat gold ook voor de naamgever van het schip 'De s'Jacob', Frederik s' Jacob, die afwisselend zowel op Java als in Den Haag mooie carrières had. De meeste familieleden keerden echter na een Indische carrière terug naar Nederland om te rentenieren en kochten met het verdiende kapitaal in 'De Oost' imposante villa's in de meest chique wijken van Den Haag en Rotterdam.

De jonge rechtenstudente Leonie was uitstekend opgevoed en gewend om familietradities te koesteren en conventies te respecteren. Ze bracht tijdens haar studiejaren in Nederland trouw bezoeken aan haar uit Indië teruggekeerde ooms en tantes in hun gerieflijke ruime herenhuizen vol kunst en Indische voorwerpen. Bij belangrijke familieaangelegenheden zoals verlovingsen, huwelijken, doopfeesten en begrafeniszen was haar aanwezigheid vanzelfsprekend.

Toen Leonie in Leiden studeerde, ging ze vaak op bezoek bij de jongere broer van haar moeder, jonkheer Eugène de Stuers, die na een studie aan de Technische Hogeschool Delft niet terugging naar Java. Hij was net getrouwd met jonkvrouwe Suzanne Teding van Berkhout uit Haarlem. Het paar woonde in Bodegraven, waar Eugène directeur van een machinefabriek was. Eugène bezat daarnaast hetzelfde kunstzinnige talent als zoveel leden van de De Stuers familie; hij was een gepassioneerde amateur kunstschilder. Zijn vrouw Suzanne was aquarelliste. Twee van hun drie kinderen, Eugène en Suzanna, werden geboren tijdens Leonie's verblijf in Leiden; ze kreeg met het gezin van haar oom en tante een warme band.

Leonie's oudere zussen trouwden allebei tijdens hun studie in Nederland. Nancy huwde in 1912 de jurist Adriaan de Stoppelaar, telg uit een bekende patriciërsfamilie. Leonie zag toen na vijf jaar haar ouders terug, die Europees verlof hadden en getuigen waren bij het huwelijk van hun oudste dochter. Marie ontmoette de Rotterdamse jurist Donald Ellis van Raalte jr., zoon van een beroemde advocaat met

dezelfde naam.⁵ Marie en Donald jr. trouwden in 1914; Leonie was toen al teruggekeerd naar Java.

Leonie bouwde tijdens haar studie in Leiden een goed netwerk op van studiegenoten, de meeste afkomstig uit patriciërsfamilies en enkelen van adel. Ze trouwde niet in Nederland. Niemand in Leonie's familie wist zich te herinneren of er een 'goede partij' was geweest die de serieuze en gedisciplineerde Leonie een huwelijksaanzoek had gedaan. De studie was blijkbaar belangrijker voor haar. Na het halen van haar meesters titel promoveerde ze in juni 1913 tot doctor in de rechten. Het overbelichte amateurkiefje dat Leonie in haar eerste fotoalbum plakte, was genomen tijdens haar traditionele rijtocht door de Leidse binnenstad, in een open koets met twee gepluimde paarden en twee koetsiers in uniform met zwarte hoge hoeden. Later die dag vertrok ze naar de Leidse fotograaf Pander in de Breestraat, die een fraai officieel groepsportret van de nieuwe jonge doctor en haar twee paranimfen maakte.

Het is een betoverend portret van een glimlachende, mooie, jonge Leonie, die net besloten had na zeven jaar hard studeren terug te keren naar de steden en de landschappen uit haar gelukkige jeugd, naar het eiland Java.

5 Donald Ellis van Raalte sr. was een Joods, vooraanstaand liberaal politicus, minister van Justitie in het liberale kabinet De Meester (1905-1908). Hij bracht de Wet op het Arbeidscontract tot stand, werd na zijn ministerschap weer kamerlid en fractievoorzitter van de Liberale Unie in de Tweede Kamer.